SORULARLA TÜRKLERİN DİLİ

FEYZİ ERSOY

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2336
KÜLTÜR SERİSİ: 1219

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-955-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Baskı: Pelikan Basım Matbaa ve Ambalaj Sanayi Tic Ltd Şti
Kayabaşı Mah. Ulubatlı Hasan Cad. Nu: 2H, İç Kapı Nu: 19
Başakşehir-İstanbul
Tel: (0212) 613 79 55
Sertifika Nu: 40619

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul - 2025

Prof. Dr. Feyzi Ersoy: 1975 yılında Antalya'da doğdu. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1997 yılında mezun oldu. 1998'de Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı ve Fen-Edebiyat Fakültesinde görevlendirildi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bölümü'nde Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'un danışmanlığında 2000 yılında yüksek lisansını, 2008 yılında da doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'ne yardımcı doçent olarak atandı ve bu bölümde 2009-2019 yılları arasında bölüm başkan yardımcılığı yaptı.

2003-2004 öğretim yılında TİKA tarafından Moğolistan Millî Üniversitesine Türk Dili okutmanı olarak görevlendirildi. Nisan 2012'de doçent, Mart 2018'de profesör ünvanını aldı. Çuvaşça üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı Çuvaşistan'da 2014 yılında ödüle layık görüldü. Üniversitedeki görevlerinin yanı sıra, 15 Mart 2019-21 Şubat 2022 tarihleri arasında Türk Dil Kurumu başkan yardımcılığı görevini yürüttü. 09.11.2019 - 05.11.2021 tarihleri arasında Atatürk Kültür Merkezinde, 01.11.2022 - 13.11.2023 tarihleri arasında ise Türk Dil Kurumunda Bilim Kurulu üyeliği yaptı.

Alanında yayımlanmış altı bilimsel kitabı ve çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Kitap Yayınları

1. *Çuvaş Alp Hikâyeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
2. *Çuvaşça Konuşalım*, Gazi Kitabevi, Ankara 2015.
3. *Türkiye Türkçesinde Kelime Tahlilleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2016.
4. *Çuvaş Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017. (İlk baskı: Gazi Kitabevi 2010)
5. *Moğol Dili Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
6. *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022. (İlk baskı: Gazi Kitabevi 2012)

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI • 11
TÜRKÇENİN TARİHÎ DÖNEMLERİ • 13
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ • 79
KONUŞMA DİLİ / YAZI DİLİ /ANADOLU AĞIZLARI • 113
TÜRKÇE NİÇİN BÜYÜK BİR DİLDİR? • 123
ATATÜRKVE TÜRK DİLİ • 135
TÜRKLERİN KULLANDIĞI ALFABELER • 147
SÖZLÜKLER, KELİMELER... • 161
KAYNAKLAR • 183

SÖZ BAŞI

Türk milleti olarak çok köklü bir geçmişe sahibiz. Tarihe meraklı okuyucular, bu köklü geçmişi gerek akademik gerekse popüler yayınlardan yakından takip edebiliyorlar. Yayınlardaki fazlalık ve çeşitlilik ise tarihseverleri çok mutlu ediyor.

Hiç şüphesiz, köklü milletlerin dilleri de köklü olur. Türkçe de bu açıdan bakıldığında dünyanın en köklü ve en büyük dillerinden biridir. Peki bu dil hakkında neler biliyoruz? Onu ne kadar tanıyoruz? Onu yeterince tanımak için gerekli kaynaklara sahip miyiz?

Konunun uzmanları ve Türkoloji öğrencileri, doğal olarak Türkçeyi tanıyor, öğreniyor ve bilinmeyen noktalarını araştırıyor. Son yıllarda Türkolojinin merkezi hâline gelen Türkiye'de konuyla ilgili birçok kaynağın varlığı ve bunların ulaşılır oluşu, Türkologları oldukça sevindiriyor. Bu çok güzel bir şey ama dünyada yaklaşık 250 milyon konuşuru olan Türkçe, yani ana dilimiz, sadece uzmanlarının işi mi? Elbette değil. Her alan gibi Türk dilinin de farklı sahalardan meraklıları var. Alan dışından kişiler de tıpkı tarih konusunda olduğu gibi dilimiz hakkında bilgi sahibi olmak istiyorlar. Onlar kafalarına takılan sorulara akademik bir üsluptan uzak, en yalın ve öz bir şekilde karşılık arıyorlar. İşte elinizdeki eser, Türkçemizi genel anlamda herkese tanıtmak ve zihinlerdeki sorulara cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışma, bunun yanı sıra, Türkoloji sahasına yeni adım atmış öğrenciler için de faydalı bir içeriğe sahiptir.

Kitapta soru-cevap üslubu kullanılmıştır. Buradaki soruların pek çoğu, günlük hayatta konuya meraklı kişilerin ve Türkolojiyle yeni tanışan öğrencilerin bizlere yönelttiği sorulardan ibarettir. Soruların bazıları ise konu bütünlüğünü sağlamak ve meseleleri okurlara daha sağlıklı aktarmak açısından kurmaca olarak oluşturulmuştur. Cevaplar verilirken mümkün olduğunca özel ihtisas gerektiren

teknik bilgilerden uzak durulmaya çalışılmıştır. Sorulara verilen cevaplar uzatılmamış, kısa ve anlaşılır olacak bir şekilde konular izah edilmeye çalışılmıştır. Türk dili, kitapta genel anlamda ele alınmış olsa da soru ve cevaplarda Türkçenin tarihî dönemleri ve eserleri, çağdaş Türk lehçeleri, Anadolu ağızları, Türklerin tarih boyunca kullandığı alfabeler, Türkçe sözlük, Atatürk ve Türk dili vb. başlıklara yer verilmiştir.

Çalışma, genel okura yönelik bir yayın olduğu için sorulara cevap verilirken mümkün olduğunca metin içi atıftan kaçınılmış, faydalanılan kaynaklar eserin sonunda topluca gösterilmiştir. Buradaki bilgilerin çoğu, yıllar içinde hem kendi öğrendiğimiz hem de öğrencilerimize öğrettiğimiz bilgilerdir. Kitaptaki cevapların dayanağı, temel Türkoloji kaynaklarıdır. Bununla birlikte, özellikle değerli hocam Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'un gerek ilmî yayınlarının gerekse gazete yazılarının burada yazılanları şekillendiren esas kaynaklar olduğunu belirtmem gerekir. Elbette kendi yorumlarımız ve görüşlerimiz de eserin bir bütün hâlinde ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türkçe gibi bir dilin mevcut ilgiden daha fazlasını hak ettiği gerçeği ortadadır. Türk dili, hak ettiği ilgiyi kendi konuşurlarından bir gün mutlaka görecektir. Kitabın Türk diline olan ilgiyi arttırması en büyük dileğimizdir.

TÜRKÇENİN TARİHÎ DÖNEMLERİ

Sorularımıza "Türkçe nedir?" diyerek başlayalım.

Türkçe için kısaca "Türklerin konuştuğu dildir." denilebilir. Nitekim Türk Dil Kurumuna ait *Türkçe Sözlük*'ün "Türkçe" maddesinde şu tanım verilmiştir:

> *1. Türklerin konuştuğu ve yazdığı dillerin genel adı. 2. Türkiye Türkçesi.*

Bu durumda da "Peki Türk kimdir?" sorusu akıllara geliyor. Sözlük, "Türk" maddesinde ise şu tanımı vermiştir:

> *1. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse. 2. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse.*

Tanımlarda dikkati çeken bir şey vardır. O da "Türk" ve "Türkçe" denince yalnızca ülkemizi değil, genel olarak Türk dünyasını da anlamamız ve düşünmemiz gerektiğidir.

"Türkçe"nin sözlükteki ilk manasını unuttuk mu acaba?

Unutmak için önce bilmek gerekir. Biz eğitim hayatımızın pek çok safhasında maalesef yurt dışı Türkler ve onların dilleri hakkında esaslı ve yeterli bilgiler elde edemeden yetişiyoruz.

Dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış soydaşlarımızın da var olduğunu, onların da Türkçe konuştuğunu ya çok geç öğreniyor ya da hiç bilmiyoruz.

Ortaöğretimde *Türkçe* olan dersin adının üniversitelerin ilgili bölümlerinde *Türkiye Türkçesi* olması boşuna değildir. Türkiye Türkçesinin de dâhil olduğu Türkçenin yaşayan yazı dillerinin hepsi, günümüzde "çağdaş Türk lehçeleri" diye de

adlandırılır. Hatta üniversitelerimizin ilgili fakültelerinde bu adla kurulmuş bölümler vardır. Buralarda yurt dışındaki Türkler ile onların dilleri ve edebiyatları üzerine eğitim öğretim yapılır.

Çağdaş Türk lehçelerine ayrıca değineceğiz ama önce Türklerin ve Türkçenin en eski ana vatanı neresidir, bunun üzerinde duralım.

Türklerin ana vatanı için adres olarak hep Orta Asya, yani Türkistan bölgesi gösterilmiştir. Türkçenin bilinen ilk metinleri bugün Moğolistan sınırları içerisindedir. Ancak son çalışmalarında Ahmet B. Ercilasun; Türklerin, dolayısıyla Türkçenin yaşını, günümüzden yaklaşık 9000 yıl öncesine götürmüş ve Türklerin ilk yerleşim yerlerini bugünkü Türkmenistan'da bulunan Kopet Dağları civarında göstermiştir. Ercilasun'un 2024 yılında yayımlanmış olan *Köklere Doğru* eserinde bununla ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Yazılı metinler öncesi için bir adlandırma var mı?

Bilim adamları Türkçenin bu kısmı için iki dönemden bahsederler: 1. İlk Türkçe (Pre), 2. Ana Türkçe (Proto). Türkçenin milattan önceki yılları "İlk Türkçe" dönemi olarak adlandırılır. Ana Türkçe döneminin sınırları ise milat sıralarında başlar ve Eski Türkçenin başladığı 7. yüzyıla kadar devam eder.

"Eski Türkçe" ne demektir? Bu terimden Cumhuriyet öncesi Türkçesini mi anlamalıyız?

Hayır. Türkolojide "Eski Türkçe" diye adlandırılan dönem, Cumhuriyet öncesinde kullanılan Türkçeyi ifade etmez. Latin harflerine geçmeden önce hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1928'e kadar kullanılan Arap harflerine ülkemizde genellikle "Eski Yazı" denilmiştir. Ama Eski Yazı, "Eski Türkçe" demek değildir. Aslında bulmacalarda sorulan "Eski dilde su?" gibi örnekler de bu karışıklığa sebep olmuştur denebilir. Ama Türkoloji biliminde "Eski Türkçe"den

kasıt, 7-13. yüzyıllar arası konuşulan ve yazılan Türkçedir. Günümüzdeki Türk yazı dillerinin çoğu bu dönemin devamı sayılırlar. Sahaca (Yakutça) ve Çuvaşçanın kökleri ise Eski Türkçe döneminden de eskiye, "Ana Türkçe" ve "İlk Türkçe" diye adlandırılan dönemlere kadar götürülür. Bunlardan Ana Türkçe döneminin sınırları milat sıralarında başlar ve Eski Türkçenin başladığı 7. yüzyıla kadar devam eder. Türkçenin milattan önceki yılları ise "İlk Türkçe" dönemi olarak adlandırılır.

Türkçe tarihte hangi dönemlerden geçmiştir. Günümüze kadar olan dönemleri saymak istesek hangi dönemleri sayarız?

"İlk Türkçe" adını verdiğimiz dönemde henüz yazılı belgelerimiz yoktur. Bu dönem başlangıçtan milat yıllarına kadar gelir. İlk Türkçeden iki ana kol ayrılır. Bunlardan biri "Ana Bulgarca", diğeri ise "Ana Türkçe"dir. Ana Bulgarca, günümüzdeki Çuvaşçanın atası sayılır. Ana Bulgarca ile Çuvaşça arasında "Tuna Bulgarcası (5-10. yy.)" ve "İdil Bulgarcası (13-14. yy.)" dönemleri vardır. Ana Türkçe yerini, 7-8. yüzyılda başlayan "Eski Türkçe" dönemine bırakır. Günümüzdeki pek çok Türk lehçesi bu dönemin devamıdır. Eski Türkçeden sonraki gelişme sırası şu şekilde gösterilebilir:

Eski Türkçe (7-8. yy. – 13. yy.)
a. Orhun Türkçesi (Göktürkçe)
b. Eski Uygur Türkçesi
c. Karahanlı Türkçesi

BATI KOLU	DOĞU KOLU
Eski Anadolu Türkçesi (13-15. yy.)	Harezm-Kıpçak Türkçesi (13-14. yy.)
Osmanlı Türkçesi (15-20. yy)	Çağatay Türkçesi (15-20. yy.)
Türkiye Türkçesi (1908/1911'den günümüze)	Çağdaş Türk Yazı Dilleri (20. yy.)

Türkçenin tarihî dönemlerini sayarken yer verdiğiniz Bulgarlar kimdir? Bu Bulgarların günümüzdeki Bulgarlarla bir ilgisi var mı?

Hayır, tarihteki Bulgar Türklerinin günümüzdeki Bulgarlarla bir bağlantısı yoktur. Bulgarlar 5-7. yüzyıllar arasında Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış bir Türk boyudur. Bu boy daha sonra İdil ve Tuna Bulgarları olarak iki farklı kola ayrılmıştır. İdil Bulgar Türk devleti, İdil Nehri (Volga) civarında hüküm sürmüş bir Türk devletidir. İdil Bulgar Türk devleti İslamiyet'le ilk tanışan Türk devletlerinden biridir. Bulgar Hanı Almış Han'ın Müslüman oluş tarihi (922), Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han'dan yaklaşık yirmi yıl kadar önceye gider. İdil Bulgar Devleti 1236'ya kadar bağımsız olarak yaşamış, bir süre Altın Orda'ya tabi olduktan sonra Kazan Hanlığı olarak devam etmiştir.

Onlardan bize ulaşan dil malzemesi var mı?

İdil Bulgarlarından bizlere "Volga Bulgar Kitabeleri" ya da "İdil Bulgar Kitabeleri" diye bilinen kitabeler kalmıştır. Bunlar 13-14. yüzyıldan günümüze ulaşan mezar kitabeleridir. Kitabeler İdil Bulgarcası, Tatarca ve Arapça olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Türkologlar, Çuvaşların dili olan Çuvaşçayı, Eski Batı Türkçesinin bir kolu ve İdil Bulgarcasının bir devamı olarak düşünmektedir. Çünkü Çuvaşçanın ilk örneklerine İdil Bulgar Kitabeleri adı verilen mezar kitabelerinde rastlanır.

Volga/İdil farklılığı nereden kaynaklanıyor?

Volga, Rusya'da bir ırmak adı. Bu ırmağın çevresinde kurulan Bulgar devleti bu adla tarihteki yerini almıştır. Volga'ya Türkler *İtil* ya da *İdil* ismini vermişlerdir. Çuvaşlar bu ırmağa *Atĭl* derler mesela. Volga/İdil meselesi kısaca böyledir. Attila'nın adı da büyük ihtimalle bu ırmağın adından gelmiştir.

Tuna Bulgarları için neler söylersiniz?

Tuna Bulgarları, 7. yüzyılda Asparuk tarafından kurulmuş devletin kurucu Türk boyudur. Devlet, 9. yüzyılın sonları 10. yüzyılın başlarında Slavlaşma ve Hristiyanlaşma sürecine girmiştir. 10. yüzyıl sonrasında bu devletin artık bir Slav devleti olduğu söylenebilir. Buradan hareketle zaman zaman "Bugünkü Bulgarlar Türk mü?" sorusuyla karşılaşıyoruz. Hayır, bugünkü Bulgarlar Türk değildir ama Bulgaristan'daki Slavların "Bulgar" adını almalarında Tuna Bulgar Türklerinin etkisi açıktır.

Tuna Bulgarcasından nasıl bir dil malzemesi kaldı? Tuna ve İdil Bulgarcası üzerine Türkiye'de çalışmalar var mı?

Tuna Bulgarlarından günümüze sadece bazı belge ve kitabelerde geçen çeşitli isim ve kelime listeleri kalmıştır. Hem Tuna hem de İdil Bulgarcası dönemleri üzerinde Türkiye'de Talat Tekin'in çalışmaları var. Bu çalışmalara bakılabilir. Yalnız, Tekin eserinde İdil Bulgarcası yerine Volga Bulgarcası terimini kullanmıştır. İki çalışma da Türk Dil Kurumu yayınıdır.

Türkçenin en eski izlerine ne zaman rastlıyoruz?

Türk tarihini Hunlardan beri takip edebiliyoruz. Hun hükümdarı Mete'nin tahta çıkışı MÖ 209'dur. Nitekim, Kara Kuvvetleri Komutanlığımızın ambleminde bu tarih vardır. Hunlar döneminden kalan yazılı bir belgemiz maalesef yoktur. Peki biz bu bilgileri nereden alıyoruz? Bu bilgileri yazılı kaynakları bizden daha eskilere giden Çin ve Bizans kaynaklarından öğreniyoruz.

Bizim yazılı belgelerimiz ne zaman ortaya çıkıyor? Göktürkler döneminde. Göktürkler 552-744 yılları arasında hüküm sürmüş ve imparatorluk kurmuş önemli bir Türk devleti. Bilinen ilk yazılı belgelerimiz bize onlardan ulaşmış. Bilinen diyorum çünkü bugün itibarıyla bunlar en eski belgelerimizdir. Göktürklerden bize üzeri Göktürk harfli irili ufaklı yüzlerce taş, hayvan kemiği vb. belge kalmış ama kâğıda yazılı bir şey kalmamış.